

تعاملات اجتماعی برگرفته از سنت‌های مذهبی و قومی در هنرهای انتزاعی کشورهای ایران، ترکیه و مراکش

چکیده

پژوهش پیش‌رو به انسجام اجتماعی به‌گونه‌ای دقیق‌تر می‌نگرد. هدف، دستیابی به الگویی از عناصر برای تقسیم‌بندی‌های معاصر شهری یا به اصطلاح محله‌های شهری است که انسجام اجتماعی را به‌گونه‌ای معاصرسازی شده، همراه داشته باشند. با بررسی سه نوع متفاوت از محله اسلامی در کشورهای ترکیه، ایران و مراکش انسجام اجتماعی، نوع آن، گستردگی‌اش و تأثیر کالبد بر آن ارزیابی و مقایسه شده تا در صورت امکان بتوان از آموزه‌های کهن برای توسعه‌ی امروزی بهره برد. روش به‌کار رفته در این پژوهش روش تحلیل محتوا کیفی، قیاس تطبیقی متون و همچنین مشاهده پنهان بوده‌است. با مشخص کردن هدف و سؤالات اصلی پژوهش به بررسی متون مختلف و متغیرهای کالبدی و اجتماعی تأثیرگذار بر انسجام اجتماعی پرداخته شده است. از جمله مراحل تحلیل محتوا صورت گرفته در این پژوهش، آماده‌سازی متون برای تحلیل، سازماندهی و در نهایت گزارش نتایج به‌دست‌آمده می‌باشد. انسجام اجتماعی در کشور ترکیه از ارتباط محلات همجوار با یکدیگر، در ایران در قالب یک محله و در مراکش در اندازه یک کوی اتفاق می‌افتد. همچنین گذر محلی در محله ترکی، ایرانی و درب به‌عنوان ساختار اصلی محله در مراکش خود منجر به ارتباط خانه با خیابان بوده که تأثیر مستقیم بر انسجام اجتماعی داشته است. از ایده وجود مفصل در میان دو محله ترکی که منجر به ارتباط محلات مجاور می‌شود و از مقیاس کوچک اجتماعات محلی در شهر مراکشی می‌توان برای توسعه‌های شهری معاصر متناسب با زیست هر شهر بهره برد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی محلات شهری با تأکید بر رویکرد انسجام اجتماعی در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش.
۲. بررسی ساختار شهری کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر انسجام اجتماعی.

سؤالات پژوهش:

۱. محلات شهری در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر رویکرد انسجام اجتماعی چگونه است؟
 ۲. ساختار شهری در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر انسجام اجتماعی چگونه است؟
- کلیدواژه‌ها: محله، انسجام اجتماعی، تعاملات اجتماعی.

مقدمه

محله برای ساکنانش هویت ایجاد می‌کند؛ هویتی که می‌تواند به بیان نوربرگ شولتز همچون تکیه‌گاه و مأمی امن در میان آشفتگی‌های شهر مدرن امروزی باشد (از کیا و بندری، ۱۳۹۰: ۸). محلات شهری به‌عنوان یکی از کوچک‌ترین بخش‌های تشکیل‌دهنده شهرها می‌توانند سکونت پایدار را ایجاد کنند. محله از دو بُعد اجتماعی و کالبدی تشکیل شده است. کالبد محله و انسجام اجتماعی با تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از یکدیگر، منجر به شکل‌گیری سکونت پایدار در محلات شهری می‌شوند اما محلات شهری امروزه با توجه به تمایل انسان شهرنشین به استقلال فردی با چالش‌هایی روبه‌رو است. کالبد محله در نزدیکی اجتماعی یا به قولی انسجام اجتماعی، حس محله و هم‌محله‌ای مؤثر بوده است. برای مثال، کوچه‌پس‌کوچه‌های باریک به‌اصطلاح آشتی‌کنان، پیرنشینان کنار درب خانه‌ها، پیش‌فضاها و ورودی خانه‌ها، کوچه‌های انسان‌رو، غریب‌گز و پیچ‌درپیچ. در پژوهش حاضر ضمن بررسی تعاریف مختلف محله، ابعاد مختلف آن شرح داده شده است و در ادامه به تشریح نقش محله در ایجاد انسجام اجتماعی پرداخته شده است. همچنین با بررسی ویژگی‌های محله در کشورهایی همچون مراکش و ترکیه که مانند ایران محلات سنتی داشته‌اند و آن‌را با همین نام می‌شناسند به تأثیر کالبد محلات بر انسجام اجتماعی پرداخته شده. تا از طریق قیاس تطبیقی تأثیر محله و عناصر تشکیل‌دهنده آن بر انسجام اجتماعی و مقیاس آن بررسی شود، تا بتوان از شکل انسجام اجتماعی در زمان‌های مختلف برای توسعه‌های معاصر و بازتعریف حیات جمعی محلی استفاده کرد. لازم به ذکر است در این پژوهش محلات نیاوران در ایران، کاساپ الیاس و کوزگونکوک در ترکیه، هوما و زویالخدر در مراکش بررسی شده‌اند، محتوای بررسی مربوط به ساختار محلات در قرون ۱۵ و ۱۸-۱۹ میلادی و ۲۰ سال اخیر در کشور ترکیه و مراکش است اما سعی شده درخصوص ایران به تاریخچه تشکیل محله از ابتدا تاکنون نیز پرداخته شود.

سؤالات این پژوهش عبارت‌اند از: تأثیر کالبد محلات سنتی بر انسجام اجتماعی آن‌ها در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش، چگونه بوده است؟ آیا می‌توان در عین حفظ استقلال فردی که نیاز شهروندان عصر حاضر است، انسجام اجتماعی را به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نیازهای انسان به‌عنوان یک موجود اجتماعی در توسعه‌های شهری به ارمغان آورد؟ به‌طور کلی با توجه به نقش محلات در موضوعات اجتماعی و شهری، پژوهشگران مختلفی در زمینه‌های متنوع به محله پرداخته‌اند وجه مشترک بسیاری از این متون اذعان لزوم وجود محله برای توسعه پایدار، انسجام اجتماعی و تعاملات بیشتر همسایگان بوده است.

در پژوهش حاضر ابتدا با تحلیل محتوا کیفی به استخراج ویژگی محله در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش پرداخته شده است، همچنین ضمن مطالعه متون متفاوت و بررسی تصاویر، جداول و... سعی شده تا محتوای پنهان و آشکار متون مشخص شود، سپس انسجام اجتماعی به‌عنوان موضوع اصلی تحقیق به‌منزله واحد تحلیل انتخاب شده است. در ادامه کلیه کلمات، جملات یا عباراتی که معنایی مشابه دارند و با توجه به موضوع پژوهش حائز اهمیت هستند به‌عنوان واحد معنا، جدا شده‌اند؛ برای مثال، واژگانی چون قریبا ۱، ریش‌سفیدان، نظارت اجتماعی، دفاع جمعی و... سپس ساده‌سازی و فشرده‌سازی برای مختصر کردن متون انجام شده تا ضمن حفظ هسته‌های معنایی امکان مقایسه متون با یکدیگر فراهم شود. همچنین برای مقایسه بهتر، مناطق محتوایی در متون مشخص شده. با استفاده از واحد معنا، رمزگذاری انجام شده و سپس مقوله‌ها ایجاد شدند. در تحقیق حاضر ضمن مطالعه بالغ بر ۵۳ مقاله، ۲۱ مقاله‌ای که از اهمیت بیشتر برخوردار بودند انتخاب و از میان آن‌ها نمونه‌گیری انجام گرفت. پس از نمونه‌گیری، واحد تحلیل و واحد زمینه طبق آنچه پیش‌تر توضیح داده شد مشخص شده و براساس آن تحلیل انجام گرفت. سپس به تحلیل و استنباط

نتایج در خصوص متون مربوط به هر یک از کشورهای تحت بررسی پرداخته شد. پس از تحلیل محتوا و مشخص شدن سطح انسجام اجتماعی، مقیاس و تأثیر عناصر کالبدی بر آن در هر یک از سه کشور فوق‌الذکر از طریق قیاس تطبیقی به مقایسه ویژگی‌ها، تشابهات محلات در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش و نوع تعاملات اجتماعی در آنها پرداخته شده و تأثیرات آنها بر انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. باید توجه داشت شرط لازم برای قیاس تطبیقی، شباهت دو امری است که در عین حال تفاوت‌های سرنوشت‌ساز و قابل نقد و ارزیابی داشته باشند (پیراوی‌ونک، ۱۳۹۵: ۵ و ۶). در ادامه به بررسی محله در سه کشور ایران، ترکیه و مراکش پرداخته شده است.

نتیجه‌گیری

همسایگی و هم‌محلی بودن عاملی است که در کنار ایجاد انسجام اجتماعی حس تعلق مکانی را افزایش می‌دهد و همان‌طور که واضح است میزان مسئولیت‌پذیری فرد را نسبت به محل زندگی‌اش ارتقا می‌بخشد. به این ترتیب، شهر به سمت اجتماعی پایدار، حرکت خواهد کرد، هزینه مدیریت شهری کاهش می‌یابد. در پاسخ به سؤالات تحقیق، می‌توان این چنین استدلال کرد که عناصری چون گذر، مسجد، حمام، غرفه‌های محلی و مدرسه که عناصر کالبدی محلات سنتی هستند؛ همان‌طور که در شکل ۱۰ آورده شده. صرف‌نظر از حمام که امروزه کارکرد سابق خود را از دست داده است. سایر عناصر قابلیت ایجاد انسجام اجتماعی در شهر امروزی را دارند (شکل ۱۱). کما اینکه مدارس محلی امروزه نقش بسیار پررنگی در این خصوص ایفا می‌کنند اما با توجه به نتایج حاصل از بررسی انسجام اجتماعی، در محلات معاصر ایجاد مفصل در میان دو محله می‌تواند منجر به ارتباط محلات مختلف باهم و تعاملات بیشتر شود که خود آموزه‌ای از محله ترکی است، زیرا با گسترده شدن مقیاس تعاملات محلی ضمن حفظ حریم شخصی به علت کثرت معاشرت‌ها تا حدودی ارتباطات اجتماعی شکل خواهد گرفت اما در مقابل آموزه‌ای که انسجام اجتماعی در مقیاس یک کوی در شهر مراکشی دارد آن است که؛ می‌توان با تقویت کوی‌های محلی و تعبیه عناصر محلی جاذب جمعیت به اجتماعات کوچک مقیاس دست‌یافت تا ضمن دستیابی به انسجام و تعاملات اجتماعی استقلال فردی ساکنان نیز حفظ شود. تقویت تعاملات اجتماعی، حس تعلق به مکان، اعتماد و مشارکت ساکنان در سطح محله انسجام اجتماعی را به همراه خواهد داشت که منجر به احیای محلات سنتی به گونه‌ای معاصر سازی شده در قالب اجتماعات کوچک می‌شود. در تصویر ۱۲ روند پژوهش و نتایج آورده شده است.

منابع و مأخذ:

ازکیا، مصطفی؛ محمدی دربندی، زینب. (۱۳۹۰). «بازتعریف مفاهیم محله و محله آرمانی از دید ساکنان کلان‌شهر تهران (محله‌های آریاشهر، تهران پارس، امامزاده یحیی)». مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۵(۱)، ۷-۲۳.

پیراوی‌ونک، مرضیه. (۱۳۹۵). «معرفی معیار برای تحقیق تطبیقی مبتنی بر دیدگاه کری واک». مطالعات تطبیقی هنر، ۶(۱۱)، ۱-۱۱.

ثقه‌الاسلامی، عمیدالاسلام؛ امین‌زاده، بهناز. (۱۳۹۲). «بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به‌کاررفته در محله ایرانی و واحد همسایگی غربی». نشریه هویت شهر، ۱۳(۱)، ۳۳-۴۵.

رفیعیان، مجتبی؛ ابراهیم‌زاده، عیسی و کاظمی‌زاد، شمس‌الله. (۱۳۹۲). «تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی محله‌محور در بافت‌های فرسوده شهری مطالعه موردی محله سنگلج تهران». مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۵(۱۸)، ۸۹-۱۰۶.

حسینی، سید فخرالدین و سلطانی، مهرداد. (۱۳۹۷). «تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نظام سنتی شهرهای ایران با الگوهای مشابه (جایگزین) دوره معاصر». ماهنامه باغ نظر، ۱۵(۶۰): ۲۸-۱۵.

چلبی، مسعود. (۱۳۸۵). تحلیل اجتماعی در فضای کنش. تهران: نشر نی.

حبیبی، محسن. (۱۳۸۷). از شار تا شهر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۰). تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران از دوره باستان تا ۱۳۵۵ ه.ش. تهران: انتشارات چهار طاق.

شولتز، نوربرگ. (۱۳۸۸). روح مکان، به سوی پدیدارشناسی معماری. ترجمه: محمدرضا شیرازی. تهران: رخداد نو.

صفایی‌پور، مسعود؛ زارعی، جواد. (۱۳۹۶). «برنامه‌ریزی محله‌محور و بازآفرینی پایدار بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی نمونه موردی: محله جولان شهر همدان». مجله آمایش جغرافیایی فضا، دانشگاه گلستان، ۷(۲۳)، ۱۳۵-۱۴۹.

غروری‌الخوانساری، مریم. (۱۳۹۶). «از محله سنتی تا محله معاصر؛ کندوکاوی در راهکارهای احیاء هویت محلی در شهر امروز». فصلنامه آرمان‌شهر، ۱۰(۲۱)، ۶۱-۷۶.

فرهمنده، مهناز؛ سعیدی مدنی، سید محسن؛ سهندی، مهناز و کندی، خلیفه. (۱۳۹۴). «مطالعه تطبیقی انسجام اجتماعی بین دو قومیت آذری و کرد (مورد مطالعه: شهرهای سنندج و تبریز)». بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۶(۱)، ۹۵-۱۲۲.

قرایی، فریبا. (۱۳۸۷). «نقش خصوصیات کالبدی در افزایش تعاملات اجتماعی و ایجاد حس جامعه محلی (باتوجه به مطالعه میدانی در دو محله شهر تهران)». مجموعه مقالات اولین همایش توسعه محلات تهران. تهران: دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.

ماجدی، حمید؛ منصوررضایی، مجید و منصورری، الهام. (۱۳۹۳). «تأویل کارکرد شناختی فضاهای عمومی محله‌ای از منظر هویت؛ نمونه موردی: محله نازی‌آباد و مهران تهران». نشریه نامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۷(۴)، ۶۱-۳۹.

محمودی، مرتضی. (۱۳۹۸). بازخوانی سیر تحول محله در تهران دوره معاصر. رساله دکتری شهرسازی، به راهنمایی غلامرضا حقیقت‌نائینی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تهران.

معیدفر، سعید و مقدم، غلامرضا. (۱۳۸۹). «نقش هویت محله‌ای در کاهش و کنترل گرایش به رفتارهای بهنجار اجتماعی در شهر (مطالعه محله‌های شهر تهران)». مسائل اجتماعی ایران، ۱(۲)، ۱۱۵-۱۴۳.

واحدی یگانه، فرید؛ دستواره، فرشته و سجادی، ژیللا. (۱۳۹۵). «رویکرد برنامه‌ریزی محله‌محور؛ گامی در جهت دستیابی به پایداری اجتماعی محله». پنجمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، معماری و شهرسازی.

- Abedi, MH., & Abbasi, F. (۲۰۱۹). A study of the concept of sense of spatial belonging in Iranian homes. *Iranian Journal of Restoration and Architecture Research*, ۲(۲): ۴۰-۶۰.
- Behar, C. (۲۰۰۵). *A Neighborhood in Ottoman Istanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap flyas Mahalle*, State University of New YorkCowan, Robert, *The Dictionary of Urbanism*. Firest Published by Streetwise Press.
- Behzadfar, M, Fatemeh FotohiyaAhl, & Abdul Husseinzadeh, P. (۱۳۹۶). Assessing the responsiveness of social, functional and environmental indicators of sustainability in assessing the situation and finding solutions in urban neighborhoods; Case study: Deh Vanak neighborhood, Tehran. *Urban Planning Knowledge* ۱(۱): ۱-۱۹.
- Bigio, G. Anthony. (۲۰۱۰). *The Sustainability of Urban Heritage Preservation the Case of Marrakesh*. Inter-American Development Bank, Discussion paper, No. IDB-DP-۱۲۰.
- Chalabi, M. (۲۰۰۶). *Social Analysis in the Space of Action*. Tehran: Ney Publishing.
- Choueiri, M. Y. (۲۰۰۵). *A Companion to the History of the Middle East*. Blackwell Publishing.
- Dodangeh, Z. (۲۰۱۷). The concept of housing. Date of reference ۲۸/۰۳/۱۳۹۷. Available at: <https://anthropologyandculture.ir/fa>
- Duarte, P. José, M. João Rocha, and Gonçalo Ducla Soares. (۲۰۰۷). Unveiling the structure of the Marrakech Medina: A shape grammar and an interpreter for generating urban form, AI EDAM. *Artificial Intelligence for Engineering Design, Analysis, and Manufacturing* ۲۱(۰۴): ۳۱۷-۳۴۹.
- Eickelman, F. Dale. (۱۹۷۴). Is there an islamic city? The making of a quarter in a Moroccan town. *International Journal of Middle East Studies* (۵): ۲۷۴-۲۹۴.
- El Bouaaichi, A, & Sidi Mohammed Ben A. (۲۰۱۱). *Urban heritage in action in the historic city of Fez: guest houses rehabilitation models* University, Fez, Morocco. *International Journal of Architecture & Planning* Received ۵(۲): ۱۷۲-۱۹۰.
- Ezkia, M & Mohammadi Darbandi. Z. (۲۰۱۱). Redefining the concepts of neighborhood and ideal neighborhood from the perspective of Tehran metropolitan residents (Ariashahr neighborhoods, Tehranpars, Yahya Imamzadeh). *Social Development Studies of Iran* ۵ (۱): ۷-۲۳.
- Mahmoudi, M. (۲۰۱۹). "Rereading the evolution of the neighborhood in contemporary Tehran." PhD Thesis in Urban Planning, under the guidance of Dr. Gholamreza Haghighat Naeni, Faculty of Architecture and Urban Planning, University of Tehran.
- Majidi, H, & Mansour Rezaei, M. & Mansouri, E. (۲۰۱۴). Interpretation of cognitive function of neighborhood public spaces from the perspective of identity; Case study: Naziabad and Mehran neighborhoods of Tehran. *Iranian Journal of Cultural Research* ۷ (۴): ۶۱- ۳۹.
- Mills. A. (۲۰۰۷). *Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul*. University of South Carolina, USA. *Gender, Place and Culture* ۱۴(۳): ۳۳۵-۳۵۴.
- Moeidfar, S., & Moghadam., Gh . (۲۰۱۰). The role of neighborhood identity in reducing and controlling the tendency to normal social behaviors in the city (Study of neighborhoods in Tehran). *Social Issues of Iran* ۱(۲): ۱۴۳-۱۱۵.

Moghar, E., & Ranjbar, H., & Pourjafar, M. (۲۰۱۰). Recognizing the concept of neighborhood in desert cities of Iran case study: neighborhoods in Nain city. *Journal of Iranian Architecture* ۴(۸): ۳۰-۰۶.

Vahedi Yeganeh, F., & Dastavareh, F., & Sajjadi, J. (۲۰۱۶). Neighborhood-based planning approach; A step towards achieving social sustainability in the neighborhood. *Fifth National Conference on Sustainable Development in Geography and Urban Planning, Architecture and Urban Planning*.

Yenert, Z. (۱۹۹۲). Social and religious influences on the form of early turkish cities of the ottoman period. *Journal of Architectural and Planning Research* ۹(۴): ۳۰۱-۳۱۴.